

‘ZWAEREN ARBEYDEN ENDE CLEEN PROFFIJTEN’

De rentmeesters van de exploten bij het Hof van Holland 1463-1566

Heavy labour and little profit. The receivers of the fines and confiscations at the Council of Holland 1463-1566

One of the questions which is often addressed when researching the officers of a sovereign, is why certain men obtained or were appointed in the available offices. Little doubt has been cast over the desirability of obtaining an office in service of the sovereign. The following article deals with the office of receiver of fines and confiscations in Holland, which, surprisingly, for a long time was not popular at all. By studying the different forms of advantages or ‘capital’ the function brought with it and the background of the receivers, it will be made clear how the office developed from an undesirable to a desirable function. With this case-study more light can be shed on the not always self-evident desirability of other available functions, and the recruiting mechanisms involved when they were vacant.

Het onderzoek naar functionarissen in vorstelijke instellingen, Hoven (Raden) en Rekenkamers, in de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd heeft de laatste decennia een grote vlucht genomen. Voor de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden in de vijftiende en zestiende eeuw zijn studies verschenen over de ambtenaren in de instellingen van Vlaanderen, Holland, Brabant en Friesland.¹ Door middel van de propopografische methode, waarbij een collectieve

1. Voor Vlaanderen: J. Dumolyn, *Het hogere personeel van de hertogen van Bourgondië in het graafschap Vlaanderen (1419-1477)* (Proefschrift Gent 2000-2001); Idem, *De Raad van Vlaanderen en de Rekenkamer van Rijsel. Gewestelijke overheidsinstellingen als instrumenten van de centralisatie (1419-1477)* (Brussel 2002); Idem, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren in het graafschap Vlaanderen (1419-1477)* (Antwerpen en Apeldoorn 2003); P. van Peteghem, *De Raad van Vlaanderen en staatsvorming onder Karel V (1515-1555)* (Nijmegen 1990); M. Jean, *La Chambre des comptes de Lille. L'institution et les hommes* (Parijs 1992). Voor Brabant: H. de Ridder-Symoens, ‘Milieu social, études universitaires et carrière des conseillers au Conseil de Brabant, 1430-1600’, in: G. Asaert (ed.) *Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de middeleeuwen en de nieuwe tijd. Liber amicorum Jan Buntinx* (Leuven 1981) 257-301. Voor Holland: M. J. M. Damen, *De staat van dienst. De gewestelijke ambtenaren van Holland en Zeeland in de Bourgondische periode (1425-1482)* (Hilversum 2000). Ondergetekende bereid een proefschrift voor over de vorstelijke instellingen in Holland in de Habsburgse tijd. Zie voor de tijd tot en met Filips de Schone (1506) reeds: S. ter Braake, ‘In dienst in Den Haag. Makelaardij bij het Hof van Holland in de late Middeleeuwen’, in: *Holland* 35 (2003) 9-26. Voor Fries-

biografie wordt opgesteld van een goed afgebakende onderzoekspopulatie, zijn de mannen werkzaam in deze instellingen in kaart gebracht. Door aan de hand van een vragenlijst voor iedere ambtenaar dezelfde vragen te stellen zijn conclusies getrokken over de gehele groep, met betrekking tot bijvoorbeeld scholing, netwerken en sociale afkomst.² Vergaande kwantitatieve analyses kunnen echter alleen gedaan worden voor een grotendeels homogene populatie. Bij een onderzoek dat alleen handelt over de raadsheren bij een van de gewestelijke Hoven levert dat weinig problemen op, maar zodra ook andere ambtenaren in dienst van de vorst, met een hogere of lagere mate van importantie, of werkzaam in een andere instelling voor het onderzoek in aanmerking komen wordt het lastiger. Zelfs als de te onderzoeken groep in bevredigende mate homogeen is, dan blijft het moeilijk om zonder meer algemene conclusies te trekken als de onderzoeksperiode vrij lang is.

Algemeenheden over 'de ambtenaar' (in een bepaald gewest) over een lange periode kunnen alleen met veel zeggenschap geabstraheerd en verklaard worden, op het moment dat ze worden voorafgegaan of aangevuld door conclusies over een bepaalde soort ambtenaar in een kortere periode. Dankzij het gebruik van dergelijke deelconclusies is het mogelijk om het eventueel unieke, of atypische karakter, van een bepaalde periode, functie, of individu niet uit het oog te verliezen. Wat dat laatste betreft is al veelvuldig gewezen op de wenselijkheid van het combineren van de prosopografie met de biografie. Soms kan extra aandacht aan het atypische individu een zeer zinvolle aanvulling zijn op de kwantitatieve gegevens van de prosopografie. Aan de andere kant is het überhaupt alleen mogelijk om te bepalen of iemand atypisch is door de te kijken naar de prosopografische gegevens van individuen uit dezelfde, goed afgebakende groep.³

Een zelfde pleidooi kan gehouden worden voor het atypische ambt. In onderzoek naar ambtenaren in vorstelijke instellingen is een van de frequent terugkomende vragen waarom iemand werd aangesteld door de vorst, of, geformuleerd vanuit het perspectief van de bekleeder zelf, hoe iemand een functie in dienst van de vorst wist te verwerven. Vervolgens wordt er dan ook gekeken naar de voorde-

land: O. Vries e.a., *De heeren van den Raede. Biografieën en groepsportret van de raadsheren van het Hof van Friesland, 1499-1811* (Hilversum en Leeuwarden 1999). Voor de centrale raden in Brussel: M. Baelde, *De collaterale raden onder Karel Ven Filips II (1531-1578)* (Brussel 1965).

2. Zie voor de prosopografische methode bijvoorbeeld: H. Cools, *Mannen met macht. Hoge adel en de moderne staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen, ca. 1475-ca. 1530* (Zutphen 2001) 18; Damen, *De staat van dienst*, 22-23; H. de Ridder-Symoens, 'Prosopografie en middeleeuwse geschiedenis: een onmogelijke mogelijkheid?', in: *Handelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent* 45 (1991) 96.

3. Zie bijvoorbeeld de verschillende bijdragen in: *Millennium 7* (1993); De Ridder-Symoens, 'Prosopografie en middeleeuwse geschiedenis', 96, 105; P.S. Lewis, 'The problems of prosopography in later medieval France', in: F. Autrand (ed.), *Prosopographie et genèse de l'état moderne* (Parijs 1986) 285; S. ter Braake, 'Korte biografie van meester Floris Oem van Wijngaarden (ca. 1467-1527)', in: *Holland* 37 (2005) 63-77.

len of, in de terminologie van Dumolyn geïnspireerd door de socioloog Bourdieu, de verschillende soorten kapitaal die iemand verkreeg dankzij het bekleden van die functie. Hierbij valt te denken aan de wedden, emolumenten en giften (economisch kapitaal), de sociale positie en opname in netwerken dat het ambt met zich meebracht (sociaal kapitaal), het opdoen van relevante werkervaring (cultureel kapitaal), het verwerven van een machtspositie (politiek kapitaal) en de eer en prestige (symbolisch kapitaal) die daar uit volgden.⁴

Dat een ambt om bepaalde redenen niet aantrekkelijk (genoeg) kon zijn om te bekleden is nog niet expliciet aan de orde gesteld, waarschijnlijk omdat er geen duidelijke aanwijzingen waren dat een dergelijke situatie zich in de tot nu onderzochte instellingen en periodes voordeed. Er werd eerder benadrukt dat in de Middeleeuwen en vroege Nieuwe Tijd voor de hogere ambten in dienst van de vorst of een stad druk werd gesolliciteerd, waarbij omkoping geen uitzondering was.⁵ Het was daarom verrassend om tot de ontdekking te komen, dat het ambt van rentmeester, of ontvanger, van de exploten van het Hof van Holland voor meer dan een halve eeuw een moeilijk vervulbare vacature was.⁶ Uit deze atypische functie kan dus blijken wanneer de voordelen, of de verschillende soorten kapitaal, die een ambt met zich meebracht niet opwogen tegen de arbeid die er in moest worden gestoken. Daarmee kan een bijdrage worden geleverd aan een moeilijk te beantwoorden, maar fundamentele, vraag bij een onderzoek naar rekruteringsmechanismen voor vorstelijke instellingen: hoe aantrekkelijk was een bepaalde functie nu werkelijk om te bekleden en was het wel zo vanzelfsprekend dat er een harde concurrentiestrijd om ieder ambt gevoerd werd? De terminologie van Bourdieu over de verschillende soor-

4. Zowel in Damen, *De staat van dienst*, als in Dumolyn, *Het hogere personeel*, worden de voordelen die vorstelijke ambtenaren uit hun functie konden halen uitgebreid behandeld. Zie voor de verschillende vormen van ‘kapitaal’ bijvoorbeeld Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, 6; Idem, ‘Investeren in sociaal kapitaal. Netwerken en sociale transacties van Bourgondische ambtenaren’, in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 28 (2002) 434. Zie ook: P. Bourdieu, ‘Economisch kapitaal, cultureel kapitaal, sociaal kapitaal’, in: Idem, *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip* (Amsterdam 1992) 122.

5. Volgens Dumolyn kwam bij de wetsvernieuwing in de Vlaamse steden veel corruptie voor. Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, 41, 105. Zie bijvoorbeeld ook W. Prevenier, ‘Ambtenaren in stad en land in de Nederlanden. Socio-professionele evoluties (veertiende tot zestiende eeuw)’, in: *Bijdragen en Mededeelingen voor de geschiedenis der Nederlanden* 87 (1972) 47 en vergelijk Damen, *De staat van dienst*, 381. President van het Hof van Holland Gerrit van Assendelft maakte de opmerking dat de sollicitanten voor de functie van bezoldigd raadsheer in 1535 ‘oick geen gelt dair an zullen sparen’. Algemeen Rijksarchief Brussel (verder ARAB), *Papiers d’État et Audience* (verder Audiëntie), inv. nr. 1529 f. 144r (Gerrit van Assendelft aan Anton van Lalaing, 12 september 1535).

6. De rekeningen van de rentmeesters van de exploten zijn vanaf 1480, op een ongelukkige lacune tussen 1501-1509 na, in aaneengesloten series overgeleverd. Dit artikel is voor een groot deel gebaseerd op die rekeningen. Nationaal Archief (verder NA), Grafelijkheidsrekenkamer, Rekeningen (verder RekRek), inv. nr. 4423-4485 (1480-1566).

ten kapitaal zal gehanteerd worden om de verschillende voordelen, of het ontbreken daarvan, van het bekleden van het ambt te verduidelijken.⁷ De prosopografie zal aangewend worden om een beeld te krijgen van de achtergrond en het carrièreverloop van de rentmeesters, om te kunnen bepalen in hoeverre een kapitaalsoort aantrekkelijk voor hen was om te verwerven.

Een ambt in dienst van de vorst

Vanouds was de vorst in al zijn territoria verantwoordelijk voor de hogere rechtspraak, wetgeving en bestuur. Voor deze taken werd hij bijgestaan door een aantal belangrijke edellieden die in de Hofraad zaten en met hem meereisden. Door de invloed van het Romeinse recht kwamen hier geleidelijk ook geschoolde juristen in en vanaf het midden van de vijftiende eeuw kristalliseerden de bevoegdheden zich steeds verder uit in afzonderlijke deelraden en deelfuncties.⁸ Pas vanaf de vijftiende eeuw bezoldigde de vorst zijn ambtenaren met een jaarwedde. Dit hing samen met de toenemende afwezigheid van de vorst, die niet meer direct in het levensonderhoud van zijn ambtenaren kon voorzien.⁹ De benoemingen waren niet voor het leven, maar zolang het de vorst beliefdde. Schorsing en ontslag kwamen normaal gesproken echter alleen voor als de ambtenaar iets tegen zijn ambtseed gedaan had.¹⁰ Als er toch gedwongen ontslagen vielen, werd hier door de gedupeerde ambtenaren vaak over geklaagd, door te schrijven dat er geen reden was ze op een dergelijke manier te schande te zetten omdat ze niets misdaan hadden, of dat kwaadwillende personen ten onrechte geklaagd hadden over hun functioneren.¹¹

Bij het overlijden of aftreden van de vorst eindigde ook het dienstverband van de ambtenaren, waardoor ze in naam opnieuw aangesteld moesten wor-

7. Bourdieu, 'Economisch kapitaal'.

8. Cools, *Mannen met macht*, 36; P. Molas Ribalta, 'The impact of central institutions' in: W. Reinhard (ed.), *Power elites and state building* (Oxford 1996) 23.

9. Damen, *De staat van dienst*, 217.

10. H. de Schepper, 'Vorstelijke ambtenarij en bureaucratiesering in regering en gewesten van 's Konings Nederlanden, 16de-17de eeuw', in: *Tijdschrift voor geschiedenis* 90 (1977) 367.

11. Zie bijvoorbeeld de reacties van Tielman Oom van Wijngaarden en Thomas Beukelaar op hun (mogelijk) ontslag als rekenmeester (respectievelijk 1495 en 1504), de reacties van Floris Oom van Wijngaarden Jansz. (1510), Abel van Coulster, Jan van Duivenvoorde en Jacob Mouwerysz. (1515) op hun ontslag als bezoldigd raadsheer, en de reactie van secretaris Willem van Dam (1515) op zijn ontslag. Alleen de laatste vier werden in ere hersteld. Zie: NA, Grafelijkheidsrekenkamer, Registers (verder RekReg), inv. nr. 29 f. 16r (Tielman Oom van Wijngaarden), f. 74r (Thomas Beukelaar); Ter Braake, 'Korte biografie' (Floris Oom van Wijngaarden Jansz.); NA, Archief van het Hof van Holland (verder HvH), inv. nr. 26 f. 72r (Jan van Duivenvoorde, Abel van Coulster en Jacob Mouwerysz.); NA, HvH, inv. nr. 26 f. 103v (Willem van Dam).

den.¹² Meestal werden de aanstellingen van de ambtenaren gecontinueerd, maar bij het aantreden van de latere Karel v in 1515 werden op verschillende functies andere heren benoemd.¹³ De protesten van drie van de raadsheren en een van de secretarissen over deze gang van zaken illustreren mooi om welke reden dit een klap in het gezicht was. De raadsheren waren niet gehandhaafd in hun oude positie, maar gedegradeerd tot onbezoldigde, of extraordinaris, raadsheren die in principe hetzelfde werk deden maar in rangorde na de bezoldigde raadsheren kwamen. De drie raadsheren zonden gebroederlijk een brief waarin niets vermeld wordt over de lagere inkomsten, maar wel dat ze zonder ‘yet misbruyct ofte misdaen’ te hebben waren gedegradeerd ‘tot hueren ende van hueren vrienden ende magen groite oneer ende scande’.¹⁴ Het symbolische kapitaal, het prestige, wordt hier dus ogenschijnlijk belangrijker geacht dan het economische kapitaal. Hetzelfde verhaal gaat op voor de secretaris, een lagere functionaris, die ook zonder wedden was gecontinueerd. Zijn degradatie was volgens hem tot zijn ‘grooten oneere, schanden, schaden ende achterdeelen’.¹⁵

Dat de hierboven vermelde heren niet blij waren met hun degradatie mag duidelijk zijn. Des te meer mag het verbazen dat het tot 1520 moeilijk was om mannen te vinden die rentmeester van de exploten wilden worden en dat degenen die het ambt uiteindelijk aanvaardden speciale voorwaarden bedongen, continu klaagden over het ambt en soms zelfs om ontslag vroegen. Het is nu zaak het ambt zelf, het kapitaal dat het met zich meebracht en de klachten van de bekleders onder de loep te nemen om te kijken waarin de verklaring hiervoor te vinden valt.

De rentmeesters van de exploten

De rentmeester, of ontvanger, van de exploten was een financiële ambtenaar die, net als de andere middeleeuwse rentmeesters in dienst van de vorst, jaarlijks een rekening moest maken met de verantwoording van al zijn inkomsten en uitgaven. Deze rekening werd vervolgens gecontroleerd door de ambtenaren in de Rekenkamer die, indien nodig, om aanvullingen of verbeteringen vroegen

12. Damen, *De Staat van dienst*, 48-49. Bij het overlijden van Filips de Schone in 1506 ging secretaris Bartout van Assendelft naar Mechelen, om te verzoeken dat iedereen in Holland in zijn ambt werd gecontinueerd. Hij kreeg echter van de kanselier te horen dat deze daar niets over kon zeggen, omdat ook zijn ambt was verlopen. J.P. Ward, *The cities and states of Holland (1506-1515). A participative system of government under strain* (proefschrift Leiden 2001) 115.

13. NA, HvH, inv. nr. 26 f. 71v-74v; NA, RekRek, inv. nr. 349 f. 125v-126r, nr. 350 f. 123r-124v, nr. 351 f. 120v-121r.

14. NA, HvH, inv. nr. 26 f. 72r.

15. NA, HvH, inv. nr. 26 f. 103v.

voordat de rekening werd gesloten.¹⁶ De meeste rentmeesters van de vorst, in dit geval de graaf van Holland, waren verantwoordelijk voor een bepaald gebied of domein. De rentmeesters hadden de taak om de inkomsten van de vorst te innen en een vast aantal uitgaven te doen. Boven deze rentmeesters stond in de vijftiende eeuw nog de rentmeester-generaal die de inkomsten uit de grafelijke domeinen, de grafelijke justitie en (meestal) de bedden centraliseerde.¹⁷

In 1463 ontstond het ambt van rentmeester van de exploten als afsplitsing van het rentmeester-generaalambt. De rentmeester-generaal had volgens de Hollandse Rekenkamer geen bevredigende verklaring kunnen afleggen voor de inkomsten uit de boetes van de veroordelingen van het Hof van Holland. Om deze reden werd de voor Holland nieuwe functie geschapen, die in de Raad van Vlaanderen al sinds 1409 bestond. In 1469 werd het ambt van de rentmeester van de exploten, samen met dat van de rentmeester-generaal, weer opgeheven en gingen de taken over naar de rentmeester van Noord-Holland.¹⁸ In 1480 werd het ambt heropgericht, net als dat van de rentmeester-generaal, en was de rentmeester van Noord-Holland de eerste bekleder.¹⁹

De inkomsten van de rentmeesters van de exploten bestonden vooral uit boetes en de opbrengsten van in beslag genomen goederen van verbannen en geëxecuteerde personen. Zijn uitgaven bestonden voornamelijk uit reiskostenvergoedingen en andere kosten die gemaakt werden voor de rechtszaken van de vorst, zoals het onderhouden en executeren van gevangenen, wat vaak neerkwam op het betalen van de beul en de cipier. In de late vijftiende eeuw zien we dat hij ook regelmatig een derde deel van de wedden van de ambtenaren bij het Hof van Holland voor zijn rekening neemt.²⁰ De rentmeester ondernam soms reizen voor het taxeren, in beslag nemen of verkopen van de inboedel van een ter dood veroordeelde.²¹ Als hij op reis ging moest hij een substituut in Den Haag achterlaten om alle gerechtskosten te betalen.²²

16. R. Stein, 'Burgundian bureaucracy as a model for the Low Countries? The chambres des comptes and the creation of an administrative unity' in: idem (ed.), *Powerbrokers in the late Middle Ages* (Turnhout 2001) 12-14.

17. Damen, *De staat van dienst*, 85-94.

18. Damen, *De staat van dienst*, 94-96.

19. NA, RekRek, inv. nr. 4423 f. 1r-v.

20. Damen, *De staat van dienst*, 95-96. Instructie voor het Hof van Holland van 1480, artikels 10 en 70; Instructie voor het Hof van 1531, artikel 28. De instructie van 1531 is onder andere terug te vinden in A.S. de Blécourt en N. Japikse, *Klein Plakkaatboek van Nederland* (Groningen en Den Haag 1919) 33-69. Ik dank Robert Stein voor een afschrift van de instructie van 1480, die overgeleverd is in: Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Handschriften 11 nr. 803. Voor weddebetalen zie o.a.: NA, RekRek, inv. nr. 4429 f. 76r-83r (1486-1489), nr. 4430 f. 45v-46r (1490-1491), nr. 4431 f. 24v (1491-1492), nr. 4448 f. 48v (1525).

21. Zie bijvoorbeeld: NA, RekRek, inv. nr. 4433 f. 9r, nr. 4433 f. 10r, nr. 4432 f. 15r, nr. 4444 f. 37v-38r, nr. 4444 f. 37v-38r, nr. 4465 f. 63r-v, nr. 4475 f. 45r-v.

22. Instructie voor het Hof van Holland van 1531, artikel 28.

Zoals mede uit het volgende zal blijken was de functie van rentmeester van de exploten zeker niet onbelangrijk voor het fatsoenlijk functioneren van de rechtsgang bij het Hof van Holland. Het geld voor de gerechtelijke onderzoeken buiten Den Haag (dienstreizen) en de kosten voor het vangen, vasthouden en eventueel executeren van de gevangenen moest immers van hem komen. Het feit dat er maar één rentmeester van de exploten was, in tegenstelling tot bijvoorbeeld het grotere aantal aan raadsheren, secretarissen en deurwaarders, maakte het bovendien extra vervelend en problematisch als hij problemen gaf met de uitoefening van zijn functie.

De klachten

De eerste bekleeder van het ambt, de in 1463 aangestelde Jan Lodijk, klaagde over zijn lage wedden, vier stuivers per dag, waarmee hij zijn vrouw en kinderen moest onderhouden (zie tabel 1 voor de opeenvolgende bekleeders).²³ Jan van Assendelft kreeg bij de heroprichting van het ambt in 1480 een twintigste van zijn ontvangsten als salaris, wat ook voor zijn opvolgers zou gelden.²⁴ Klaas van Essche legde het ambt in 1491 neer omdat hij zei het niet te kunnen combineren met zijn functie van rentmeester van Noord-Holland. Nadat Klaas van Essche de functie had neergelegd bleef het een aantal maanden vacant omdat men vond ‘veel dairinne te moeten verleggen ende luttel ontfanckx dair jegens te hebben’. Deze situatie maakte de centrale ambtenaren in Brussel bezorgd omdat nu het gevaar ontstond dat de ontvangsten uit de exploten verduisterd werden. Waarschijnlijk werd daarom uit praktische overwegingen procureur-generaal Dirk van Zwieten in het ambt aangesteld, onder de voorwaarde dat hij geen dienstreizen hoefde te maken zonder dat hij ‘eenighen penninghen vanden exploiten ontfangen ende onder hem sal hebben’.²⁵

De procureur-generaal, die onderzoek deed in de zaken voor het Hof van Holland waarbij het vorstelijk belang was gemoeid, was altijd degene die de meeste reiskostenvergoedingen ontving van de rentmeester van de exploten. Omdat hij nu zelf zorg moest dragen voor deze vergoedingen kon hij er zeker van zijn dat hij betaald werd, mits hij al enige boetes had kunnen innen. Bovendien was het voor de procureur-generaal van belang dat de gerechtskosten werden betaald. De bepaling dat Dirk van Zwieten thuis mocht blijven zolang hij nog geen boetes had geïnd, was in de praktijk weinig efficiënt. Hij verklaarde op een gegeven moment tegenover de heren in de Rekenkamer dat hij niet

23. Damen, *De staat van dienst*, 96.

24. NA, RekRek, inv. nr. 4423 f. 1r-v.

25. NA, RekRek, inv. nr. 4431 inliggende uitvaardiging 18 augustus 1491, commissiebrief en f. 1r-v.

altijd geld had om uit de ontvangsten van de exploten zijn reizen te bekostigen, maar dat hij desondanks op pad ging als dat nodig was.²⁶ De onderzoekstaak van de procureur-generaal was te belangrijk om die wegens een gebrek aan inkomsten uit de exploten te verwaarlozen.

De constructie waarbij Dirk van Zwieten de ambten van procureur-generaal en rentmeester van de exploten combineerde werd blijkbaar toch niet als ideaal gezien. In 1492 moest de centrale ambtenaar Jan Willemsz. orde op zaken stellen en in alle landen van de vorst geschikte mannen als rentmeester van de exploten aanstellen.²⁷ Voor Holland en Zeeland wees hij Jacob Clamp aan, die daar, net als de eerste bekleeder van het ambt, vier stuivers per dag voor zou krijgen.²⁸ Deze aanstelling was weinig succesvol, want Jacob Clamp weigerde op een gegeven moment zijn functie nog uit te oefenen, zolang hij verantwoordelijk werd gesteld voor het betalen van alle gerechtskosten. Hierdoor moest een beul wel drie dagen in Den Haag op zijn salaris wachten, totdat procureur-generaal Karel Grenier hem uiteindelijk betaalde. Dezelfde Karel Grenier werd uiteindelijk in de functie aangesteld, met de belofte dat hij het ambt ieder moment weer mocht neerleggen. Hij bekleedde de functie onder dezelfde voorwaarden als Dirk van Zwieten.²⁹

Dat ook Karel Grenier het ambt niet bepaald met groot enthousiasme bekleedde blijkt uit het feit dat hij op een gegeven moment het 'scherpe bevel' kreeg de rekeningen over de jaren 1502, 1503, 1504 en 1505 op te maken, en dat hij anders een boete zou krijgen. Het ontbreken van deze rekeningen (en die van 1506-1508) in het Nationaal Archief, geeft wellicht aan dat dit dreigement weinig indruk heeft gemaakt.³⁰ Karel Grenier legde het ambt in februari 1508 neer, maar dit had tot gevolg dat het vervolgens meer dan een half jaar vacant bleef en dat de gerechtskosten in die tijd niet betaald werden. Dit maakte het werk van de procureur-generaal uiteraard niet makkelijker, zodat hij zich ge-

26. NA, RekReg., inv. nr. 28, inliggend.

27. NA, RekRek, inv. nr. 4432 f. 1r.

28. NA, RekRek, inv. nr. 4432 f.15r, nr. 4433 f. 18v.

29. NA, RekRek, inv. nr. 4434, inleiding, f. 1r. Advocaat-fiscaal Jacob Pijnsen reisde in september 1494, tijdens of na de problemen met Jacob Clamp, naar de kanselier en heren van de financiën in Mechelen met brieven van credentie 'inhoudende ende roerende die rentmeester-scippen vanden exploiten ende esparngen van Hollant, Zeellant ende Vrieslant ende die gebreken daghelickx dair inne vallende omme dair-up provisie ende remedie te versoucken.' NA, RekRek, inv. nr. 190 f. 75r.

30. NA, RekRek, inv. nr. 4434 f. 399r. Natuurlijk kan het ook dat de rekeningen wel zijn opgemaakt, maar in de loop der eeuwen verloren zijn gegaan. De goede overlevering van de rekeningen voor en na Karels bekleeding van het ambt maakt dit echter weinig waarschijnlijk. Karel bediende het ambt zonder veel haast te hebben daar rekeningen van op te maken. Een rekening waarin de geconfiscerde goederen van de in 1495 geëxecuteerde Filips Say verkocht worden, is ook pas na 1509 opgesteld, toen Karel het ambt reeds had neergelegd. NA, RekRek, inv. nr. 4435.

Assendelft in het ambt werd aangesteld weigerde hij het te accepteren, waarna de ambtenaren van het Hof van Holland en de Rekenkamer voor meer dan zes maanden (van december 1511 tot juli 1512) geen andere bekleeder wisten te vinden.³³

Het gegeven dat een groot deel van het salaris van de rentmeester afhankelijk was van de boetes van veroordeelden, leidde tot frustraties als deze boetes werden kwijtgescholden. Albrecht Arendsz. klaagde over dergelijke kwijtstellingen omdat die een verlaging van zijn salaris inhielden.³⁴ Gerrit van Loo, de rentmeester sinds 1515, klaagde steen en been over de zware lasten van het ambt. Hij schreef een brief aan de vorst, Karel v, waarin hij het had over de 'zwaeren arbeyden ende cleen proffijten' die het ambt met zich meebracht. De directe aanleiding voor zijn schrijven was het feit dat Karel een aantal poorters uit Dordrecht een boete van 800 philips guldens (= 1000 pond van 40 groten) had kwijtgescholden. Door Karels mildheid zou hij nu meer dan de helft van de inkomsten van een normaal jaar mislopen (dat zich laat vertalen naar vijftig pond salaris), 'soe dat die voors. wedden ende den 2oen penning nergens nae gelijk en zijn den arbeyt die in 't voors. officie gedaen moet wesen'. Hij vroeg of hij voortaan de tiende penning, een tiende van zijn opbrengsten, als wedde mocht nemen, of in ieder geval een meer rechtvaardig bedrag dat door de rekenmeesters moest worden vastgesteld.³⁵ Gerrit klaagde bovendien over een extra taak die hem ten deel was gevallen. In tegenstelling tot zijn voorgangers moest hij een register bijhouden van 'alle des conincx saicken' wat volgens hem veel extra moeite kostte waardoor 'den arbeyt te groot bevoelt nair 't loon'. De 'moyte' was wel 'vierwarff' groter dan wat hij er voor terugkreeg.³⁶

Zijn klagen bracht weinig verbetering want zijn opvolger Jan Hendriksz. had het ook over de zwaarte van het ambt in bijna precies dezelfde bewoordingen. Ook hij wilde de tiende penning van zijn opbrengsten als zijn wedde. Uiteindelijk werd aan zijn wensen gedeeltelijk tegemoet gekomen en kreeg hij vanaf 20 november 1520 de vijftiende penning van zijn opbrengsten.³⁷ Jan Hendriksz. en zijn zoon Klaas Jansz. van Persijn bekleedden het ambt vervolgens voor bijna vijftig jaar, ogenschijnlijk zonder te klagen.

33. NA, RekReg, inv. nr. 92 f. 95v.

34. NA, RekReg, inv. nr. 4437 f. 63r, waarbij verwezen wordt naar f. 4v-5r. (1512-1514).

35. NA, RekReg, inv. nr. 4442, inliggend.

36. NA, RekReg, inv. nr. 4439 f. 77r-v, nr. 4440 f. 50v-51r. Vermoedelijk gaat het hier om een register waarin alle boetes en veroordelingen opgetekend stonden en dat oorspronkelijk door de griffier werd bijgehouden. Zie ook Damen, *De staat van dienst*, 96.

37. NA, RekReg, inv. nr. 4443 f. 1r-2v.

Verhouding tussen economisch kapitaal (loon) en arbeidsinzet

De terugkomende klacht van de rentmeesters van de exploten was het lage loon dat ze ontvingen. Maar wat betekende de bekleding van het ambt nu eigenlijk op financieel gebied? En hoe staat dit in verhouding tot de andere ambten bij het Hof van Holland waarmee geen problemen waren? Bij de heroprichting van het ambt in 1480 kreeg Jan van Assendelft de twintigste penning, ofwel een twintigste deel, van zijn opbrengsten. Dit omdat voor het ambt ‘groiten arbeyt ende sollicitude’ (= nauwkeurigheid) noodzakelijk was.³⁸ De rentmeesters waren hierdoor afhankelijk van de hoogte van hun ontvangsten voor hun salaris. Wellicht was dit om hen te stimuleren alle boetes zo goed mogelijk te innen. Alleen Jan Lodijk en Jacob Clamp (zie tabel 1) kregen vier stuivers per dag voor hun arbeid, wat neerkwam op 73 pond per jaar.³⁹

TABEL 1 *De ontvangers van de exploten 1463-1566*

<i>naam</i>	<i>jaren</i>	<i>andere functie</i>
Jan Lodijk	1463-1469	secretaris
Jan van Assendelft	1480-1486	rentmeester
Thomas Beukelaar	1486-1489	rentmeester
Klaas van Essche	1489-1491	rentmeester
Dirk van Zwieten	1491-1492	procureur-generaal
Jacob Clamp	1492-1494	controleur
Karel Grenier	1494-1509	procureur-generaal
Willem Goudt	1509-1511	rentmeester
Dirk Pelle van Watselaar	1511	secretaris
Bartout van Assendelft	1511-1512	secretaris
Albrecht Arendsz.	1513-1515	substituut-procureur-generaal
Gerrit van Loo	1515-1520	secretaris
Jan Hendriksz.	1520-1540	secretaris
Klaas Jansz. van Persijn	1541-1566	secretaris (vanaf 1543)

Als er een tekort was op de rekening dan moest de rentmeester deze zelf voorlopig aanvullen. Zo was de vorst aan Jan van Assendelft nog 656 pond schuldig bij het einde van zijn laatste rekening, die deze had moeten voorschieten.⁴⁰

38. NA, RekRek, inv. nr. 4423 f. 11r-v.

39. NA, RekRek, inv. nr. 4432 f. 15r. Alle hier volgende bedragen zijn afgekapt op en geconverteerd naar ponden van 40 groten.

40. NA, RekRek, inv. nr. 4428 f. 137r.

Thomas Beukelaar sloot zijn laatste rekening af met een tekort van 669 pond.⁴¹ Het was maar de vraag of deze schuld ooit nog werd betaald. Klaas van Essche vermoedde in ieder geval dat hij er naar zou kunnen fluiten als hij een tekort had op zijn laatste rekening. Hierom regelde Klaas van Essche dat hij het voor te schieten bedrag bij het sluiten van zijn laatste rekening terugbetaald kreeg uit de ontvangsten van de rentmeester van Noord-Holland, op dat moment niemand minder dan hij zelf.⁴² Zijn angst was niet ongegrond want ook hij sloot zijn laatste rekening af met een tekort van 729 pond.⁴³ Bij de aanstelling van Bartout van Assendelft werd bepaald dat hij in het ergste geval niet meer dan 120 pond zou moeten voorschieten.⁴⁴

Zetten we de bedragen die Jan van Assendelft, Thomas Beukelaar en Klaas van Essche aan het eind van de vijftiende eeuw moesten voorschieten af tegen hun salaris, dan wordt duidelijk dat zeker op de korte termijn het ambt alles behalve lucratief was. Het salaris bestond uit een twintigste van hun totale ontvangst, wat een schijntje was in vergelijking met de tekorten die ze opliepen. Zo was de ontvangst van Jan van Assendelft in twee van zijn laatste rekeningen 654 en 750 pond, wat er op neerkwam dat hij in die jaren nog geen veertig pond salaris ontving.⁴⁵ Het salaris dat Thomas Beukelaar ontving voor bijna drie jaar werk was slechts negentig pond, wat ongeveer de helft was van wat een meester metselaar in die tijd kon verdienen.⁴⁶ Klaas van Essche had iets meer geluk en kreeg een salaris van 108 pond voor een jaar en drie maanden arbeid.⁴⁷

Zelfs als de rentmeesters de voorgesloten bedragen uiteindelijk terugkregen, dan was het de vraag of een dergelijk salaris wel de moeite waard was. Nadat Klaas van Essche het ambt had neergelegd begonnen de problemen pas goed, terwijl de tekorten op de rekening vanaf 1494 afnamen. In zeven jaar en vier maanden gaf Karel Grenier bijna exact hetzelfde uit als hij binnenkreeg.

41. NA, RekRek, inv. nr. 4429 f. 82v.

42. NA, RekRek, inv. nr. 4430 f. 2r. 'Nietmin hij ducht dat hij van den resten die men hem schuldich sal mogen wesen [...] geen betalinge noch rembursement en sal connen gecrigen.'

43. NA, RekRek, inv. nr. 4430 f. 47v.

44. NA, RekRek, inv. nr. 4436, derde rekening. 'Behoudelick dat die voirn. Bartout van Assendelft gehouden sal wesen mijn genadichste heere te verschieten indien 't van node is die somme van twintich ponden groten Vlaems zonder vorder belast te weesen.'

45. NA, RekRek, inv. nr. 4426 f. 7v, f. 29v, nr. 4428 f. 14v, f. 137r.

46. NA, RekRek, inv. nr. 4429 f. 82v. Een meester metselaar die in Den Haag aan het Hof werkte verdiende vijf stuivers per dag in 1475, vijf (winter) of zes (zomer) stuivers in 1525 en zes of zeven stuivers in 1555. Als we uitgaan van vijf stuivers per dag in de tijd dat Thomas Beukelaar het rentmeesterschap bekleedde, dan had de meester metselaar 360 werkdagen nodig om het bedrag van 90 pond te verdienen. Als een metselaar maximaal 265 dagen per jaar effectief werk kon verrichten, dan verdiende hij jaarlijks ongeveer 66 pond. L. Noordergraaf, en J.T. Schoenmakers, *Daglonen in Holland, 1450-1600* (Amsterdam 1984) 112.

47. NA, RekRek, inv. nr. 4430 f. 47v.

Zijn salaris was echter nog geen 400 pond in totaal, ofwel nog geen zestig pond per jaar.⁴⁸ Voor zijn opvolger Willem Goudt vielen de opbrengsten nog lager uit. Zijn salaris bedroeg 75 pond voor meer dan twee jaar werk, omgerekend een stuk minder dan wat een meester metselaar in Den Haag rond dezelfde tijd verdiende.⁴⁹ Vergelijken we dit met het salaris van de rentmeester-generaal die 420 pond per jaar ontving, dan komen de rentmeesters van de exploten er erg bekaaid van af.⁵⁰

Ook in vergelijking met de lagere ambtenaren bij het Hof van Holland, zoals de secretarissen die zes stuivers per dag (maximaal 109 pond per jaar) verdienden,⁵¹ waren de ontvangers niet bijzonder goed bedeed. Er liepen ook onbezoldigde raadsheren en secretarissen bij het Hof van Holland rond die geen vast salaris ontvingen. Zij waren echter, in tegenstelling tot de rentmeesters, niet gedwongen om één bepaalde taak volledig uit te voeren. Zij konden in grote mate zelf bepalen hoeveel arbeid zij in hun ambt staken. Daarnaast was het hun toegestaan salaris van andere mensen of instellingen dan de vorst te ontvangen en genereerden zij uit hun ambt andere inkomsten.⁵²

Helaas is het niet na te gaan hoeveel arbeidsuren een rentmeester van de exploten kwijt was in vergelijking met de andere ambtenaren. Een indicatie dat het niet een fulltime baan was, mag zijn dat vrijwel alle rentmeesters al een ander ambt bekleedden in vorstelijke dienst. Voor Jan van Assendelft en zijn twee opvolgers was het eigenlijk een aanvulling op een ander rentmeesterambt. De volgende rentmeesters van de exploten hadden, op Willem Goudt na, al een baan waarvoor veel gereisd moest worden. Toch zullen de vele klachten over de arbeid die in het ambt gestoken moest worden niet uit de lucht zijn gevallen. Klaas van Essche meldde expliciet dat het ambt te groot was om te combineren met het rentmeesterschap van Noord-Holland. De rekeningen zelf zijn niet omvangrijk,⁵³ maar wellicht was vooral het innen van de boetes, of het dwingen van mensen tot de betaling daarvan, een niet geringe opdracht. Dit ging niet altijd zonder protest en het is zeker niet ondenkbaar dat de rentmeester er niet

48. NA, RekRek, inv. nr. 4434 f. 60v, f. 299r.

49. NA, RekRek, inv. nr. 4436 f. 75v.

50. NA, RekRek, inv. nr. 185 f. 48r.

51. Zie bijvoorbeeld: NA, RekRek, inv. nr. 180 f. 55r.

52. Zie bijvoorbeeld Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, 70-72. Het is moeilijk om de totaalopbrengst van de ambtenaren te bepalen, omdat ze ook inkomen kregen uit allerlei emolumenten. De gerechtelijke onderzoeken waren ook zeer lucratief. Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, 90-92. Daarnaast ontvingen de raadsheren rapportgeld als ze als rapporteur in een zaak optraden. Zie bijvoorbeeld: NA, HvH, inv. nr. 28 f. 111r, inv. nr. 498 sen. (= sententie) 36.

53. De rekeningen besloegen zeer zelden meer dan 100 folio's in een jaar.

altijd in slaagde om alle inkomsten, uit de boetes die hij noteerde, ook werkelijk te innen.⁵⁴

Sociaal en cultureel kapitaal

De rentmeesters van de exploten meenden dat ze, vertaald naar de terminologie van Bourdieu, niet genoeg economisch kapitaal verkregen in verhouding tot de arbeidstijd die ze in hun ambt staken.⁵⁵ Dit gemis zou gecompenseerd kunnen zijn door andere vormen kapitaal. Het zou bijvoorbeeld kunnen zijn dat de bekleders dankzij het ambt deel gingen uitmaken van de juiste netwerken (sociaal kapitaal), dat het mede daarom veel prestige (symbolisch kapitaal) met zich meebracht, of dat de opgedane werkervaring (cultureel kapitaal) betere carrièreperspectieven bood. In het volgende zal een poging gedaan worden om deze potentiële voordelen voor de rentmeester van de exploten te onderzoeken.

Den Haag had in de late vijftiende eeuw door de aanwezigheid van het Hof van Holland en de Rekenkamer twee juridische kringen. De ene kring bestond uit de edelen en degenen die bindingen hadden met het Hof van Holland. De andere kring was de dorpsgemeenschap van buurlieden in het Haagambacht.⁵⁶ In dienst van de vorst had men dus het voordeel deel uit te maken van de groep inwoners van Den Haag die een andere, hogere, status genoot dan de andere groep. Een van de voordelen was bijvoorbeeld het recht om in eerste aanleg voor het Hof te procederen.⁵⁷ Daarnaast waren er bepaalde vormen van

54. In 1528 klaagden de Staten van Holland over het optreden van Jan Hendriksz. en Gerrit van Loo, respectievelijk ontvanger van de exploten en onbezoldigd secretaris. Zij hadden de opdracht de verbeurde goederen van mensen uit Utrecht in beslag te nemen. De twee heren wilden de renten die de inwoners in Holland schuldig waren aan de poorters van Utrecht betaald krijgen, en dreigden met gijzelingen. A. van der Goes, *Holland onder de regeering van keizer Karel den Vijfden, bij den overdragt der Nederlanden aan, en gedurende het bestier van, zijnen zoon koning Philips den Tweeden of verzameling van alle de notulen, propositien, resolutien en andere besognes, in de dagvaarden bij de vergadering van de Staaten dier provincie gehouden, genomen en gedaan door A. van der Goes, 7 mei 1528*. Zie verder bijvoorbeeld: *De hemelvaert des eersten ende oversten vervolger der Christenen in Nederlant, Ruart Tappart van Enchuysen: Wt den Latijn in Duytsch overgheset, alsoo het int jaer 1558 na zijn doot eerst geprent is metten naem Apotheosis: met een cleyne voorrede* (Amsterdam 1622) f. 46v. Klaas Jansz. van Persijn verkocht hier de huisjes voor de armen van ketter Angelus Merula na diens terechtstelling, wat hem niet in dank werd afgenomen.

55. Bourdieu, 'Economisch kapitaal', 138-139.

56. F. van Kan, 'De Haagse politieke elite in de Middeleeuwen', in: *Jaarboek Die Haghe* (2000) 83-95.

57. Over secretaris Jan van der Mersche wordt in een sententie bijvoorbeeld vermeld dat hij 'wesende een secretarys van desen Hove in personele actie ter eerster instantie nergens iusticiabel en is dan voor den zelfden Hove.' NA, HvH, inv. nr. 515 sen. 255.

belastingvrijdom voor de vorstelijke ambtenaren.⁵⁸ Er zaten dus duidelijk waarneembare voordelen aan het lidmaatschap van de groep van ambtenaren rond het Hof van Holland.

TABEL 2 *De ontvangers van de exploten 1463-1566* *

<i>naam</i>	<i>jaren</i>	<i>naaste verwanten eerder in vorstelijke dienst in Den Haag</i>
Jan Lodijk	1463-1469	geen
Jan van Assendelft	1480-1486	broer; oom; schoonvader
Thomas Beukelaar	1486-1489	geen
Klaas van Essche	1489-1491	vader
Dirk van Zwieten	1491-1492	gootvader; vader; oom; zwager
Jacob Clamp	1492-1494	geen
Karel Grenier	1494-1509	vader
Willem Goudt	1509-1511	oom
Dirk Pelle van Watselaar	1511	geen
Bartout van Assendelft	1511-1512	geen
Albrecht Arendsz.	1513-1515	geen
Gerrit van Loo	1515-1520	vader
Jan Hendriksz.	1520-1540	vader
Klaas Jansz. Van Persijn	1541-1566	grootvader; vader

* Gebaseerd op het biografisch repertorium in *Damen, De staat van dienst en de eigen prosopografische databank* (work in progress).

Deze voordelen waren echter al aanwezig voor de rentmeesters van de exploten vóór ze in dit ambt aangesteld werden, om de simpele reden dat ze, op de laatste bekleeder uit tabel 1 na, al een functie in vorstelijke dienst, en vaak ook direct bij het Hof bekleedden. De uitoefening van een extra functie bracht dus geen verbetering in de sociale status die de rentmeesters al door de bekleeding van de eerste functie genoten. Om dezelfde reden zal het weinig extra prestige met zich hebben meegebracht. Natuurlijk kan gesteld worden dat het uitoefenen van een extra functie de positie of integratie binnen de groep versterkt kan hebben. Meer dan de helft van hen maakte echter al van kindsaf aan deel uit van die groep, omdat hun vader in vorstelijke dienst was, of hadden in de Haagse ambtenarengroep al andere verwanten (zie tabel 2). Voor zover was te achterhalen kwamen de andere bekleeders of uit een familie die behoorde tot de stedelijke elite van een stad buiten Den Haag, of waren al voor lange tijd

58. J.W. Koopmans, *De Staten van Holland en de Opstand: de ontwikkeling van hun functies en organisatie in de periode 1544-1588* (Den Haag 1990) 58, 65; F. Postma, *Viglius van Aytta. De jaren met Granvelle (1549-1564)* (Zutphen 2000) 74.

werkzaam in en rond het Hof in dienst van een hogere ambtenaar.⁵⁹ Hun relatief goede afkomst en positie zal ze ook een ‘economisch vangnet’ hebben gegeven op het moment dat ze een tekort op de rekening zelf moesten aanvullen. Alleen de eerste bekleeder, de autochtoon Jan Lodijk meldde specifiek dat hij door de karige beloning in de financiële problemen kwam.⁶⁰

Ook de werkervaring die de rentmeesters opdeden gaf ze niet veel betere carrièreperspectieven. Voor twaalf van de bekleeders kan niet aannemelijk gemaakt worden dat het rentmeesterschap een positieve invloed had op hun promotiekansen. Een aantal van hen bekleedde zelfs voor, tijdens en na de functie van rentmeester van de exploten hetzelfde ambt, zoals (substituut-) procureur-generaal (Dirk van Zwieten, Karel Grenier, Albrecht Arendsz.), secretaris (Bartout van Assendelft) en controleur (Jacob Clamp) (zie tabel 1). Willem Goudt maakte wel verdere carrière, maar dit moet waarschijnlijk eerder toegeschreven worden aan zijn werkervaring die hij onder zijn oom, de rentmeester van Noord-Holland, had opgedaan.⁶¹ Er zijn twee rentmeesters bij wie de opgedane vaardigheden ze waarschijnlijk wel heeft geholpen in hun verdere carrière. Klaas Jansz. van Persijn wist een aantal jaar na zijn benoeming tot rentmeester van de exploten ook het ambt van onbezoldigd secretaris te verwerven, wat echter eerder een leuke extra inkomstenbron voor hem betekende dan een promotie.⁶² Alleen secretaris Gerrit van Loo maakte mede dankzij het rentmeesterambt een succesvolle carrièreswitch. Op zijn verzoek werd hij eerst klerk in de Rekenkamer in Den Haag (hoewel pas benoemd in 1526, maar op grond van een eerdere belofte) en werd uiteindelijk gepromoveerd tot rentmeester-generaal, en uit hoofde van die functie ook raadshier in Friesland.⁶³

Hoewel het onmogelijk is om sluitende conclusies te trekken over moeilijk te meten voordelen als status, positie binnen de juiste netwerken en relevantie voor de verdere carrière, is het duidelijk dat het ambt van rentmeester van de exploten naast de relatief karige financiële beloning, ook weinig andere profijten met zich meebracht. Op het moment dat de rentmeesters de functie aanvaardden, of als het hen in meer of mindere mate werd opgedrongen, waren ze

59. Thomas Beukelaar was een patriciër uit Dordrecht; Dirk Pelle van Watselaar was eerder klerk in Gouda; Bartout van Assendelft kwam uit Haarlem en was bovendien een verre verwant van rentmeester Jan van Assendelft; Jacob Clamp was al sinds de jaren zestig van de vijftiende eeuw actief in Holland, waarvan een aantal jaar als klerk van Jan van Assendelft; Albrecht Arendsz. was, en bleef, substituut van Karel Grenier.

60. Voor Jan Lodijk: Damen, *De staat van dienst*, 96, 472-473.

61. Willem Goudt duikt vanaf 1503 regelmatig in die hoedanigheid op. Zie bijvoorbeeld: NA, HvH, inv. nr. 492 sen. 246; NA, RekRek, inv. nr. 337 f. 179r, nr. 342 f. 164v, nr. 344 f. 180r. Zie voor Willem Goudt verder: G. van Niekerken, ‘Willem Goudt en zijn familie’, in: *De Nederlandsche Leeuw* 121 (2004) 380-395.

62. NA, HvH, inv. nr. 32 f. 1v-2v.

63. Vries e.a., *De heeren van den Raede*, 223.

al geïntegreerd in het ambtenarenmilieu van Den Haag, waardoor hun sociale positie niet of nauwelijks versterkt werd. De werkervaring die ze opdeden was slechts in een enkel geval een stimulans voor hun verdere carrière.

De omslag: toename van economisch en politiek kapitaal

Jan Hendriksz. was de eerste rentmeester die een vijftiende deel van zijn opbrengsten ontving en met hem eindigen ook de problemen met de invulling van het ambt. Toch moet de omslag niet alleen bij die loonsverhoging gezocht worden. Gerrit van Loo ontving in zijn laatste twee jaar nog 83 en 61 pond salaris, iets meer dan het jaarsalaris van een meester metselaar, wat niet bijzonder veel verschilt met de 87 en 71 pond die Jan Hendriksz. in twee van zijn eerste jaren incasseerde.⁶⁴ Na 1525 schieten de ontvangsten, en dus ook de salarissen, omhoog wat samenhangt met de ketterbestrijding die toen was losgebarsten. In 1525 schreef een secretaris van het Hof van Holland hierover: ‘men doet dagelijckx alhier groot informacien op de Luterianen zoe tAmsterdamme, te Delft, te Leiden ende elders, ende sal den Keyser redelijcken vele costen; maer wat zijnder Keys. Maj. daerbij hiernaer proffiyteren sal, en weet men noch niet’.⁶⁵

De kettervervolgning kostte inderdaad het een en ander, maar bracht ook inkomsten voor de rentmeester uit de verbeurd verklaarde goederen van verbannen of geëxecuteerde kettters, of uit de boetes die ze moesten betalen. In de rekeningen van de rentmeesters van de exploten is voor de periode 1525-1545 zelfs een apart hoofdstuk ingevoegd voor de reizen die ondernomen zijn voor de ketterbestrijding.⁶⁶ Soms bracht de kettervervolgning problemen voor de rentmeester, wat voornamelijk kwam door de uitgaven die in bepaalde periodes hoger waren dan de gestegen inkomsten. President Gerrit van Assendelft schreef hierover in 1532: ‘Ick hebbe van den rentemeester van den exploiten (Jan Hendriksz.) gerecouvreert een cleyn staetgen van den ontfange ende vuytgeven van den penningen gecomen van den Lutheranen zedert die publicatie van den rigoreuse placcaet van den jaere xxix ende als hij an gethoont heeft soe beloopende die costen van den iusticie meer dan den ontfanck ’t welck deur dien toe comt datter veel geexecuteerd zijn die geheel arm ende sonder gelt wae-

64. Voor Gerrit van Loo: NA, RekRek, inv. nr. 4441 f. 41v, nr. 4442 f. 55v. Voor Jan van Assendelft: NA, RekRek, inv. nr. 4443 f. 48r, nr. 4446 f. 62v. Bij 250 effectieve werkdagen verdiende de meester metselaar ongeveer 63 pond.

65. P. Fredericq (ed.), *Corpus documentorum inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae: verzameling van stukken betreffende de pauselijke en bisschoppelijke inquisitie in de Nederlanden*. IV (Gent 1900) nr. 306 (Marcelis van Zegerscapelle aan Floris van Egmond, 10 juni 1525).

66. NA, RekRek, inv. nr. 4448-4468: ‘Ander ontfanck extraordinarys geemployeert tot betalinge van de onkosten in ’t stuck van de informatien ende executien van de luteryanen’.

Het praalgraf van stadhouder Anton van Lalaing (1480-1540), graaf van Hoogstraten, in de Sint-Catharinakerk te Hoogstraten.

ren'.⁶⁷ Met andere woorden: de uitgaven voor het gevangen houden en executeren van een arme ketter waren hoger dan de opbrengsten van zijn of haar nage-laten goederen.

In 1534 werden veel wederdopers gearresteerd en gevangen gezet.⁶⁸ Gerrit van Assendelft schreef aan stadhouder Anton van Lalaing om te vragen wat ze met de vele gevangenen moesten doen omdat hun onderhoud veel kostte, 'ende dat die cipier ons dagelick molest omdat hij van Jan Heynricxs. geen gelt en kan gecrijgen'. De ontvangsten van rentmeester van de exploten Jan Hendriksz. waren volgens de president op dat moment veel kleiner dan zijn inkomsten en bovendien zou hij te traag zijn.⁶⁹ Ondanks deze problemen demonstreert het dat de rentmeester van de exploten een belangrijke spil was geworden voor het slagen van een van de belangrijkste punten op de agenda

67. ARAB, Audiëntie, inv. nr. 1529 f. 16v (Gerrit van Assendelft aan Anton van Lalaing, 15 oktober 1532).

68. Zie voor de wederdopers en de ketterbestrijding in het algemeen bijvoorbeeld: A. F. Melink, *De Wederdopers in de Noordelijke Nederlanden* (Leeuwarden 1981); Idem, *Amsterdam en de Wederdopers in de Zestiende Eeuw* (Nijmegen 1978); J. D. Tracy, *Holland under Habsburg rule, 1506-1566. The formation of a body-politic* (Berkeley etc. 1990) hoofdstuk 6.

69. ARAB, Audiëntie, inv. nr. 1646:3, Gerrit van Assendelft aan Anton van Lalaing (24 juni 1534). Zie ook ARAB, Audiëntie, inv. nr. 1529 f. 16v, f. 49v.

van Karel v: het uitroeien (‘extirperen’) van de ketters. Hij was degene van wie het geld moest komen voor het opsporen, vasthouden en executeren van ketters.

Naast het stijgende belang van de rentmeester voor de vorst waren ook zijn inkomsten, en dus salaris, hoger dankzij de ketterbestrijding, zelfs al behoorden de ketters niet altijd tot de rijksten. Stadhouders Anton van Lalaing was zich hier blijkbaar van bewust, want in 1539 maakte hij Jan Hendriksz. grote sommen geld afhandig om te gebruiken voor andere doeleinden. Hierdoor kreeg Jan Hendriksz. alsnog problemen om de reiskostenvergoedingen te betalen en de Voorpoort, waar de gevangenen lagen, te repareren.⁷⁰ Vanaf de jaren twintig van de zestiende eeuw komt het salaris boven het honderd pond per jaar te liggen, en was daardoor vergelijkbaar met dat van een secretaris.⁷¹ Jan Hendriksz. wist in 1540 zelfs een jaarwedde van 239 pond te incasseren.⁷² Zijn zoon en opvolger Klaas Jansz. van Persijn begon zijn carrière het jaar daarop extreem goed met meer dan 20.000 pond inkomsten in zijn rekening en een astronomisch hoge jaarwedde van 1356 pond.⁷³ Ter vergelijking: de voorzitter, president, van het Hof van Holland verdiende op hetzelfde moment 800 pond per jaar en de raadsheren bij een continue aanwezigheid 255,5 pond.⁷⁴ Hoewel dit een uitschieter was en het salaris in latere jaren weer naar een normaler niveau van tussen de honderd en 250 pond kwam te liggen, was de rentmeester eigenlijk al binnen met een dergelijk jaar.⁷⁵

Het salaris van de rentmeesters was dus ondanks de fluctuaties die konden optreden duidelijk gestegen. Dit in tegenstelling tot de salarissen van vrijwel alle andere vorstelijke ambtenaren en de lonen van ambachtslieden als meester metselaars in de periode 1465-1540.⁷⁶ Daarnaast was ook het aanzien dat het ambt met zich meebracht gestegen. De functie was niet meer een nevenfunctie, of een extra last die in vergelijking met een ander ambt dat al bekleed werd weinig opbracht. Jan Hendriksz. was de eerste die het ambt werkelijk als zijn primaire functie ging beschouwen. In tegenstelling tot de andere rentmeesters

70. ARAB, Audiëntie, inv. nr. 1528 f. 82r.

71. In het rekenjaar 1526/1527 ontving Jan nog 92 pond aan wedden. In 1531 was het salaris 123 pond. NA, RekRek, inv. nr. 4449 f. 56r, nr. 4454 f. 120r.

72. NA, RekRek, inv. nr. 4460 f. 179r.

73. NA, RekRek, inv. nr. 4461 f. 156r.

74. Voor de raadsheren: NA, RekRek, inv. nr. 344 f. 158r-159r. Voor de president: NA, RekRek, inv. nr. 345 f. 258v.

75. In 1549 bedroegen de wedden bijvoorbeeld 234 pond, in 1556 167 pond en in 1566 103 pond. NA, RekRek, inv. nr. 4469 f. 85r, nr. 4476 f. 89r, nr. 4485 f. 96v.

76. Zie voor de laatsten: L. Noordeggraaf, *Hollands welvaren? Levensstandaard in Holland 1450-1650* (Bergen 1985) 169-170.

legde hij zijn ambt niet neer, maar stierf hij in het harnas.⁷⁷ Hij komt nog wel voor in de bronnen als secretaris, maar hij was belangrijker dankzij zijn functie van rentmeester van de exploten, waarin hij een vrij sterke positie opbouwde en zijn nut kon bewijzen aan de vorst en de hogere ambtenaren.⁷⁸ In 1537 kwamen er zelfs klachten over hem, omdat hij zich zou begeven op het terrein van de procureur-generaal door zelfstandig onderzoek in te stellen.⁷⁹ Het surplus dat Jan Hendriksz. aan het eind van zijn laatste rekening had, 240 pond, mochten de erfgenamen houden uit dank voor de goede diensten die Jan had gedaan.⁸⁰

Een zoon van Jan Hendriksz., Klaas Jansz. van Persijn, volgde zijn vader in het ambt op, hoewel het Hof van Holland een ander bij provisie had aangesteld zolang er nog geen beslissing was genomen door de landvoogdes over de invulling van het ambt.⁸¹ Hier zien we dus zowaar twee kandidaten die interesse tonen voor de functie!⁸² Het is een positief teken voor het respect dat Jan Hendriksz. in de loop van twintig jaar had opgebouwd, dat de landvoogdes de voorkeur gaf aan zijn zoon als opvolger. Deze was de eerste die niet vanaf het begin het rentmeesterambt met een andere functie combineerde, hoewel hij in 1543 ook de functie van onbezoldigd secretaris verwierf.⁸³

Jan Hendriksz. gaf een andere zoon, Hippolitus van Persijn, een steuntje in de rug door hem van harte aan te bevelen bij de president en stadhouder van Holland. Volgens Jan was hij 'gescapen zijn vader te verbeteren'.⁸⁴ Hoewel de aanbeveling geen direct effect gehad lijkt te hebben, kwam de voorspelling van Jan Hendriksz. toch uit, want zijn zoon wist de posities van onbezoldigd raadsheer en procureur-generaal in Holland te verwerven, en werd later president

77. Alleen Jan van Assendelft en Dirk Pelle van Watselaar bekleedden het ambt nog bij hun dood. De laatste was echter zo kort rentmeester van de exploten (drie maanden), dat hij nog geen enkele inkomsten had gehad. RekRek, inv. nr. 4436, deel 2.

78. Zie ook J. D. Tracy, 'Heresy Law and Centralization under Mary of Hungary: Conflict between the Council of Holland and the Central Government over the enforcement of Charles V's Placards', in: *Archiv für Reformationsgeschichte* 73 (1982) 305.

79. ARAB, Audiëntie, inv. nr. 1532 f. 170v (Hof van Holland aan Anton van Lalaing, 9 november 1537).

80. NA, RekRek, inv. nr. 4460 f. 182r.

81. NA, HvH, inv. nr. 31 f. 41r, nr. 5963, 12 februari 1540. Jan van Dam oefende het ambt twee maanden bij provisie uit.

82. Het was het meest de voor de hand liggend voor het Hof om Klaas Jansz. van Persijn, die zijn vader in het ambt al geassisteerd had, aan te stellen bij provisie. Dat dit niet gebeurde wijst op actieve interesse van een andere partij. Het gegeven dat Jan van Dam, degene die nu bij provisie werd aangesteld, de schoonzoon was van een van de zittende raadsheren kan daarbij een rol hebben gespeeld.

83. NA, HvH, inv. nr. 32 f. 1v-2v.

84. ARAB, Audiëntie, inv. nr. 1529 f. 177v (Gerrit van Assendelft aan Anton van Lalaing, 28 februari 1536).

van de Hoven van Friesland en Utrecht.⁸⁵ Bij Jan Hendriksz. lijkt het er op dat de informele macht, of het politieke kapitaal, dat het ambt van rentmeester van de exploten voor hem met zich meebracht niet gering was. Dit uitte zich in een zelfstandiger optreden in het ambt, begunstiging door de vorst en het lanceren van de eigen zoons in de richting van een succesvolle carrière.

De ketterbestrijding bracht dus een toename in salaris en aanzien voor de rentmeester van de exploten met zich mee. Het gevolg was een einde aan de klachten over de scheve verhouding tussen arbeid en salaris. Hoewel het moeilijk is om te zeggen welke vorm van kapitaal de grootste verbetering bracht voor de rentmeesters, is het zeker dat de problemen om iemand voor de functie te vinden voorbij waren. Net als bij de andere ambten in de vorstelijke instellingen, was er nu sprake van in ieder geval een lichte vorm van concurrentie bij de wervingsprocedure. Het ambt dat een halve eeuw a-typisch was in Den Haag, was uitgegroeid tot een volwaardige functie met meer voor- dan nadelen.

Conclusie

Dat een functie in een van de vorstelijke instellingen aantrekkelijk was is tot nu toe nauwelijks ter discussie gesteld. In de inleiding noemde ik de verschillende soorten kapitaal die een ambt in dienst van de vorst met zich kon meebrengen. Het economische, politieke, sociale en symbolische kapitaal was normaal gesproken genoeg om de functie begerenswaardig te maken en oorzaak van heftige sollicitatieprocedures. In de rentmeester van de exploten van het Hof van Holland vond ik een ambt dat zich door de lage populariteit onderscheidde van de andere functies in de vorstelijke instellingen in Holland.

De verklaring voor de impopulariteit van het ambt kan gezocht worden in de lage waarde van de verschillende kapitaalsoorten die het met zich meebracht. Lange tijd was het salaris (economisch kapitaal) klein en werd de (informele) machtspositie (politek kapitaal) van de bekleeders niet verbeterd. De rentmeesters waren al vóór bekleding van de functie opgenomen in de sociale netwerken (sociaal kapitaal) met het bijkomende prestige (symbolisch kapitaal) dat het ambt met zich meebracht, waardoor hier geen meerwaarde aan was verbonden. De vaardigheden (cultureel kapitaal) die de rentmeesters opdeden vormden zelden een factor die hen hielp in de verdere carrière.

De omslag in de populariteit begint in de jaren van de ketterbestrijding waardoor het ambt definitief de status van nevenfunctie ontgroeit. Door de omvang van de bestrijding en de belangrijke rol die de rentmeesters van de exploten daarbij speelden werd het salaris hoger en de invloed van de rentmeester groter. Door het inzoomen op dit ambt kan ook meer licht worden

85. Vries e.a., *De heeren van den Raede*, 235-236.

geworpen op de vraag waarom andere functies wel populair waren of minder populair konden worden. Hoewel geen enkel ambt zoveel problemen gaf als dat van de rentmeesters van de exploten, zijn er lichte aanwijzingen dat in andere ambten de populariteit ook niet altijd even hoog was.⁸⁶ Bij onderzoek naar sollicitatie- en aanstellingsprocedures moeten we op de hoede blijven voor signalen die er op wijzen dat een over het algemeen begerenswaardig veronderstelde functie niet altijd even populair was, en daarvoor een verklaring zoeken. Alleen een minutieus onderzoek naar de profijtten van de beschikbare ambten en de achtergrond van de bekleders, kan een bevredigend antwoord geven op de vraag waarom vacatures op een bepaalde manier vervuld werden.

Over de auteur

Serge ter Braake studeerde geschiedenis aan de Vrije Universiteit van Amsterdam (1998-2002). Sinds 2003 is hij promovendus bij de afdeling geschiedenis van de Universiteit van Leiden, waar hij een proefschrift voorbereid over de ambtenaren bij het Hof van Holland en de Rekenkamer in de late Middeleeuwen (1483-1558).

E-mail: s.ter.braake@let.leidenuniv.nl

86. Het is hier niet de plaats om daar dieper op in te gaan. Het lijkt er echter op dat in de loop van de eerste helft van de zestiende eeuw het economische kapitaal een steeds belangrijkere factor werd voor het accepteren van of solliciteren naar een ambt. Omdat het niet altijd de vorst was die het meeste economische kapitaal bood, zijn er gevallen bekend van mannen die bedankten voor de positie van raadsheer.